

vijftig met die in de jaren zeventig. Terwijl het Limburgs establishment Tans had uitgekost in de jaren vijftig, kreeg hij beginjaren zeventig uitgerekend van een KVP-minister (namelijk G. H. Veringa) de kans om de emancipatie van Limburg te bekronen met de oprichting van een universiteit.

Het verslag van Tans' inspanningen voor de Mammoetwet en de Maastrichtse universiteit is wat saai, maar pakkend zijn weer de hoofdstukken over diens voorzitterschap van de PvdA. Weinig leidinggevende socialisten hebben in zulk een belangrijke mate bijgedragen tot de triomf van Nieuw Links als Tans, de doorbraakman. Jammer genoeg mist de biografie hier een kans — zij doet dat alleen in een voetnootje — om de context te laten spreken. Zij belicht onvoldoende dat Tans als PvdA-voorzitter een evidente exponent was van de 'meegaande regentmentaliteit' die de leidersgeneratie van de jaren zestig heeft gekenmerkt. Spijtig is ook dat het boek een evaluerend slotwoord mist. Weliswaar beschikt de biografie over een analytisch concept: zij meent dat Tans zich ontwikkeld heeft van een *outsider* in de politiek tot een nogal verkrampde machthebber. Maar die visie heeft zij uitsluitend verwoord in haar inleiding. Zoals men helaas in te veel biografieën ziet gebeuren, laat Klijn haar held sterven op de laatste bladzij *and that's it*. Een stichtend commentaartje had er nog wel afgemogen.

H. de Liagre Böhl

D. Engelen, *De Militaire Inlichtingen Dienst 1914-2000* (Den Haag: Sdu uitgevers, 2000, 178 blz., €18,11, ISBN 90 12 08773 2).

Wie een boek uitsluitend op de titel aanschaft, komt vaak bedrogen uit. Ook in dit geval. Wie echter verder kijkt dan zijn of haar neus lang is, kan in de verantwoording vooraf lezen dat dit plezierig geschreven boek een bewerking is van PIVOT-rapport nummer 61 *De Militaire Inlichtingendiensten*, en derhalve een institutioneel overzicht biedt van alle Nederlandse overheidsdiensten op het weerbarstige terrein van militaire inlichtingen en veiligheid.

Het einde van de Koude Oorlog heeft geleid tot een toenemende belangstelling voor de geschiedenis en het functioneren van inlichtingen- en veiligheidsdiensten, terwijl de diensten zelfde vertrouwde paraplu van geheim per definitie hebben vervuld voor een grotere mate van transparantie. Ook de Wet openbaarheid van bestuur maakte 'inkijkoperaties' in het archief-domein van de diensten mogelijk en het resultaat stemde niet altijd vrolijk. Op 9 december 1997 moest minister van defensie J. J. C. Voorhoeve de Tweede Kamer berichten dat het archiefbeheer bij de Militaire Inlichtingendienst (MID) nadrukkelijk te wensen overliet en dat bij de dienst — in strijd met de Archiefwet — archiefbescheiden waren vernietigd. Bij de maatregelen die toen — in nauwe samenspraak met de algemeen rijksarchivaris — werden getroffen, behoorde het aantrekken van de huishistoricus van de Binnenlandse Veiligheidsdienst, dr. Dick Engelen voor het institutioneel onderzoek. Hij heeft zich met verve van de opdracht gekweten en met de publiekseditie is — na het verschijnen van zijn proefschrift over de *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (1995), het boek van M. W. Jensen en G. Platje over *De MARID. De Marine Inlichtingendienst van binnenuit belicht* (1997) en het werk van Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland* (1998) — opnieuw een belangrijke lacune in de historiografie gedicht.

In de eerste vier hoofdstukken beschrijft Engelen de ontstaansgeschiedenis van de derde afdeling van de Generale Staf (GS III) op 25 juni 1914, die kan worden beschouwd als de moeder van de Nederlandse diensten, in reactie op de toenemende internationale spanningen en de daaruit voortvloeiende behoefte aan militair-strategische informatie bij de chef van de

Generale Staf, luitenant-generaal C. J. Snijders en minister van oorlog H. Colijn. Met vaardige pen zet de auteur uiteen hoe GS III zich tijdens de Eerste Wereldoorlog onder competente officieren als H. A. C. Fabius, C. A. van Woelder en H. Koot (de codebreker) ontwikkelde tot een — naar de normen van de tijd — professionele organisatie. Na de 'November'-revolutie van 1918 nam de waakzaamheid tegen de binnenlandse vijand een centrale plaats in; hoewel GS IIIB formeel belast was met het handhaven van de 'goede geest' binnen de krijgsmacht, was zij — formeel politiek aangestuurd door het ministerie van binnenlandse zaken — ook de spin in het web bij het volgen van revolutionaire (en later ook rechts-extremistische) groepen in de samenleving. Op basis van gedegen archiefonderzoek slaagt Engelen erin het niveau van de loutere institutionele geschiedenis te ontstijgen en weet hij kleurrijke figuren tot leven te brengen en — voor zover het aanwezige archiefmateriaal dit toelaat — het functioneren van GS III te schetsen. De onthulling dat chef van de Generale Staf en NSB-sympathisant, luitenant-generaal H. A. Seyffardt (tijdens de Tweede Wereldoorlog door het verzet geliquideerd) een mislukte poging heeft gedaan om de activiteiten van GS IIIB richting rechts-extremistische groepen aan banden te leggen, is slechts een van de krenten.

In het vijfde hoofdstuk bevestigt hij het bestaande beeld van een veelheid van diensten onder de Nederlandse regering in ballingschap te Londen. Bij gebrek aan kennis, mensen en middelen poogden zij vooral elkaar de loef af te steken. Belangrijke erfenis van die Londense periode was dat in de na-oorlogse jaren de civiele veiligheid in handen kwam van wat uiteindelijk de Binnenlandse Veiligheidsdienst zou gaan heten, het ministerie van algemene zaken de beschikking kreeg over een buitenlandse inlichtingendienst en de ministeries van oorlog en marine elk een eigen inlichtingendienst kenden. Deze situatie werd bij Koninklijk Besluit van 8 augustus 1951 geïnstitutionaliseerd en toen de luchtmacht in 1951 verzelfstandigd werd, kreeg ook dit krijgsmachtdeel een eigen inlichtingendienst.

Nauwgezet behandelt de auteur de institutionele ontwikkelingen tijdens de Koude Oorlog. Hij beschrijft welke de taken waren van de respectievelijke militaire diensten op het gebied van inlichtingen en veiligheid en hoe ze hieraan inhoud gaven. In tegenstelling tot de vooroorlogse jaren slaagt hij er minder goed in de diensten tot leven te brengen, laat staan een indicatie te geven van de effectiviteit van hun optreden. Hier wreekt zich duidelijk zijn beperkte opdracht, alsmede het niet-toegankelijk zijn van veel bronnen, hetzij omdat zij in de vaart der volkeren zijn verdwenen dan wel omdat zij *modus operandi* bescherming behoeven. Zelfs de vaardige pen van de auteur kan niet verhinderen dat de tekstgedeelten naarmate het heden dichterbij komt een hoog bureaucratisch gehalte krijgen.

Wat deze hoofdstukken echter interessant maakt, is de beschrijving van de strijd die de achtereenvolgende bevelhebbers van de krijgsmachtdelen hebben gevoerd om hun greep op 'hun' militaire diensten te behouden. Waar het Koninklijk Besluit van 1972 een ontwikkeling bezegelde waarin de diensten in toenemende mate instrumenteel waren geworden in handen van de militaire elite, plaatste de voorzitter van de Algemene Rekenkamer in datzelfde jaar vraagtekens bij het voortbestaan van drie afzonderlijke diensten. Ook minister Vredeling en vooral zijn eerste chef Defensiestaf, luitenant-generaal A. J. W. Wijting, bleken voorstander van meer integratie. Het verzet van de bevelhebbers was echter taai en met de term 'coördinatie' werden integratievoorstellen doodgeknuffeld. Het wetsontwerp op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, dat op 24 maart 1982 aan de Tweede Kamer werd aangeboden, ging dan ook uit van drie afzonderlijke militaire inlichtingendiensten, elk met taken op het gebied van inlichtingen en veiligheid. Een kamerbrede meerderheid verwierp de leidende gedachte van decentralisatie en wenste één militaire inlichtingendienst. Per 1 januari 1987 kwam — formeel — die ene Militaire Inlichtingendienst tot stand en was een politieke wens ingewilligd. In de praktijk markeert deze datum echter, zoals Engelen diplomatiek opmerkt, eerder het begin van een

integratieproces dan dat het de afloop bezegelt. In de jaren negentig blijft—met knarsentandende bevelhebbers op de achtergrond — de vormgeving van die gecentraliseerde MID een punt op de agenda binnen het ministerie van defensie. Met de nieuwe Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten waarbij de MID zal worden omgedoopt tot Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst en de dienst de bevoegdheid krijgt om in het buitenland met menselijke bronnen ('geheim agenten') te werken, krijgt Nederland een centrale militaire inlichtingendienst, zoals de stuwende kracht van GS III, H. A. C. Fabius, die in 1921 al bepleit had.

Dick Engelen heeft, zeker gelet op zijn opdracht en de beperkt beschikbare bronnen, op gewetensvolle wijze de institutionele geschiedenis van de MID en zijn voorgangers geboekstaafd. Waar hij de ruimte had om een beeld van de dienst(en) in actie neer te zetten, heeft hij dat gedaan; waar die ruimte er niet was, heeft hij zich beperkt tot zijn opdracht. De niet-ingewijde lezer mist daardoor twee belangrijke observaties met betrekking tot de sterkte/zwakte analyse van de militaire diensten. Allereerst, de unieke positie die zij hebben op het terrein van de verbindingsinlichtingen (en de successen die daarmee zijn behaald ) en de toegang tot het 'old boys' netwerk die militairen — ook over landsgrenzen heen — bezitten. Maar zeker bij dit boek geldt dat een (meer dan) half ei te verkiezen valt boven een lege dop.

P. H. Kamphuis

S. van Wesemael, *De receptie van Proust in Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1999, Amsterdamse historische reeks XL; [Amsterdam: Stichting Amsterdamse historische reeks], 1999, 426 blz., €22,35, ISBN 90 73941 22 9).

Er lijkt veel te zeggen voor een 'centrifugale' benadering van de manier waarop moeilijke buitenlandse schrijvers in Nederland worden gelezen. Met 'centrifugaal' bedoel ik dat de onderzoeker uitgaat van drie concentrische ringen. In de binnenste ring plaatst hij de pioniers (schrijvers en academici) die de Grote Ontoegankelijke lezen en in hun oeuvre verwerken. In de ring daarbuiten bevinden zich de literaire tijdschriften die, in het kielzog van de pioniers, essays en artikelen over de Grote Ontoegankelijke publiceren. De buitenste ring van dag- en weekbladen reageert als laatste en volgt qua inhoud en tendens de reacties van de binnenste ringen. De receptie van auteurs als Joyce, Faulkner en Proust heeft zich, denk ik, volgens deze centrifugale dynamiek afgespeeld. De receptie van toegankelijker auteurs heeft een meer centripetaal karakter. Grote Toegankelijken van het type Zola, Dickens, Mann, Marquez worden ogenblikkelijk vertaald; ze zijn snel beschikbaar voor een groot publiek; dag- en weekbladen reageren op het verschijnen van de laatste vertaling; de literaire kritiek reageert vertraagd: ze leest onze auteur op haar gemak en heeft tijd nodig om bepaalde aspecten van zijn werk te diepte-analyseren; schrijvers en academici verwerken de Grote Toegankelijken als laatsten in hun werk.

Sabine van Wesemael kiest in haar 'receptie van Proust in Nederland' voor een centripetale benadering. Zij legt de nadruk op dag- en weekbladen, bestudeert vervolgens de belangrijkste literaire bladen en wijdt terloopse opmerkingen aan de zogenaamde 'productieve receptie' door schrijvers. Zo maakt ze het zich onnodig moeilijk. Voor een verklaring van de dag- en weekbladreacties moet ze een beroep doen op tijdschriftartikelen die daarvoor verschenen en deze moeten op hun beurt weer verklaard worden uit initiatieven van literaire pioniers als Vestedijk en Dresden. Benadering vanuit de buitenste ring heeft ook een vervlakkende werking op de conclusies. Van Wesemael constateert dat er opmerkelijke consensus bestond ten aanzien van Proust. Dat is geen wonder bij een centripetale benadering. De buitenste ring bestaat immers uit critici die de mening van de pioniers napraten: consensus is hun regel.